

Demetri Kontos, nét de George Kontos, el bus que es va traslladar de Simi (Grècia) a Catalunya a final del segle passat. Viu a Cadaqués, dedicat a l'art del ferro forjat i la pedra.

La nissaga dels Kontos: la petita Grècia de Cadaqués

Carles-E. Coll

De ben segur, d'entre tots els homes i dones que han tingut una relació directa amb el «mar de l'Empordà», la vila de Cadaqués i el Cap de Creus, hi ha una família que sobresurt pel seu tarannà: la pesca del corall i la passió pel mar. Es tracta dels germans Kontos (Dimitri, Georges i Alejandro, tot i que ells han preferit mantenir els seus noms catalanitzats), la darrera branca directa d'una nissaga de corallers grecs que es va instal·lar al principi d'aquest segle en les belles contrades empordaneses. Ells han viscut de prop les alegries i les angoixes que una mar de Llevant o de forta tramuntanada pot provocar en aquestes latituds; han contemplat amb estupefacció com desenes de derelictes s'encastaven contra niells, freus i esculls d'aquella rocallosa península... Són el viu record de la petita Grècia que un dia va existir amb tota la seva esplendor a Cadaqués.

Un personatge il·lustre com Narcís Monturiol o el prolífic Josep Pla han fet alguna referència —directa o indirecta— a aquesta nissaga de corallers en més d'una ocasió. Fins i tot, a manera d'anècdota que ens ve de l'altre cantó de l'Atlàntic, el novel·lista anglosaxó Jack London, a qui la passió pel mar i la pesca el portaren a viatjar als enclavaments geogràfics més remots, dedicà un capítol d'una de les narracions del seu llibre *Siete cuentos de la patrulla pesquera y otros relatos* a un pescador d'origen grec de San Francisco curiosament anomenat Demetrios Contos.

Els Kontos (la grafia *k* del cognom és correcta, tot i que Pla i altres persones el van catalanitzar amb una *c*) són una família originària del Dodecanès, concretament de l'illa de Simi o Syme —a Grècia—, la *Metapontis* o la *Aigli* dels antics, famosa per la pesca de l'esponja i el corall. Històricament, hi ha dos

fets prou curiosos que ens mostren la importància que ha tingut el mar en les vides dels pescadors i dels bussos d'aquest indret de les Espòrades del Sud; d'una banda, quan els bussos de Simi van trobar en el fons del mar l'estàtua de l'Efebus d'Anticitera i altres antiguitats provinents de naufragis; i, de l'altra, un dels antics costums que es feien a Simi impedia contraure matrimoni als joves si abans aquests no agafaven una esponja a 20 braces de profunditat.

Catalunya, un paradís per als corallers

Els primers contactes dels Kontos amb Catalunya es van produir a les acaballes del segle passat, quan un home anomenat Konstantinos Papaokónomos, bus de professió, en veure que a les Illes Balears hi havia poca possibilitat de pescar esponja, va parlar amb en Georges Kontos, bus també a Simi, i aquest últim es traslladà a Mallorca. En Georges es va adonar de la minsa producció d'aquests porífers i, transcorregut un temps, partí cap a Barcelona per tal d'establir-s'hi. En Georges tenia en aquella època uns 30 anys d'edat. «El meu avi va arribar al nostre país [Catalunya] amb una embarcació anomenada *Antoñita*», explica en Demetri Kontos, un dels tres néts d'en Georges que encara viu a Cadaqués i ha dedicat bona part de la seva vida a l'art (preferentment a l'escultura en ferro forjat i pedra). Quan en Demetri era jove ja va tenir l'ocasió de fer algunes immersions amb escafandre semiautònom a les cales d'aquesta vila. I afegeix: «No sé ben bé el perquè del nom *Antoñita*, però és prou curiós essent el meu avi grec. Era com una mena de bou de pesca, encara que més petit, i amb una forma semblant a les barques venecianes. A bord també hi anaven bussos grecs que venien a pescar el preciat *or vermell* amb ell [l'avi Georges Kontos]».

La duresa, el color i la bellesa dels llocs amagats on creixia el corall van ser un dels principals reclams perquè molts d'aquests homes emprenedors, sobretot italians i grecs, s'interessessin per aquest celenterat que, dissortadament, avui en dia és difícil de trobar-lo a menys de 40 o 50 metres de profunditat en les nostres costes.

CARLES - E. COLL

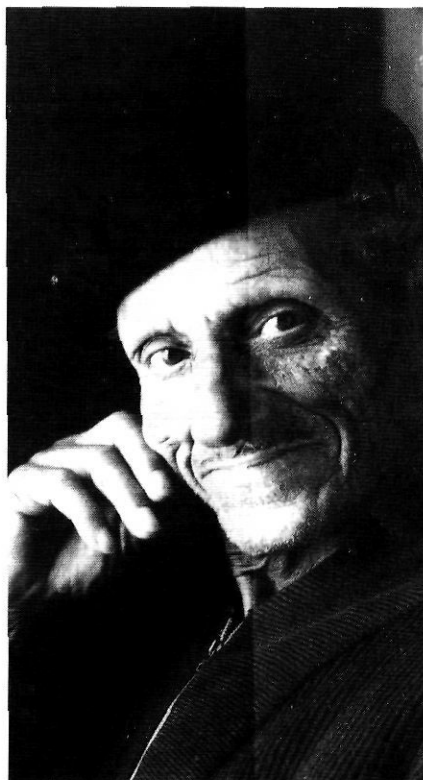
Alexandre Kontos, l'altre nét de George Kontos, també viu a Cadaqués, on té un taller de fabricació de rèpliques d'embarcacions de vela.

Després de l'estada a la Ciutat Comtal, els Kontos s'instal·laren a Portvendres (Rosselló), uns 2 o 3 anys. Allà començaren a pescar corall i esponja. D'ells, precisament, es diu que van ser els pioners a introduir l'escafandre semiautònom en el nostre país. Aquest fet va permetre la millora de la pesca del corall al final del segle XIX i principi de l'actual tot i que, durant els segles anteriors, en aquestes contrades ja se n'hi pescava a pulmó lliure i amb la famosa *Campana de España* o *Campana de Cadaqués*. Aquest aparell d'immersió consistia en una campana de fusta reforçada amb rodells de ferro, i semblant en estructura a les d'altres èpo-

ques anteriors. Un bon exemple d'això es pot trobar en documents de l'any 1654, quan es van fer a cala Portató (Cap de Creus) els treballs de recuperació de *La Gran Pelicana* o *Pelikan* i *L'Annunziata*, dos galions enfonsats que portaven un important carregament de monedes, pedres precioses i lingots de plata, entre d'altres mercaderies de valor.

El risc de les profunditats

En Demetri recorda amb nostàlgia el seu avi, en Georges Kontos: «Ja des de molt jove el meu avi se submergia en les mitològiques aigües de les Espòrades. Allà [a Syme] gairebé tothom

Kostas Kontos, fill de Georges i pare de Demetri, Alexandre i Georges, fou capità dels bussos estrangers del port de Barcelona i va fer les primeres prospeccions per a un peritatge submarí de les aigües de Cadaqués.

Georges Kontos, fill de Kostas i nét de Georges, va establir a Cadaqués un negoci de pesca de corall.

JORGE CONTOS

Empresario de la pesca de Coral y varias pescas submarinas con artefactos potentes y técnicos

Ha sido el primer explorador y Explotador de Esponjas y Corales en toda la Península e Islas Baleares

Habiendo prestado sus servicios en calidad de Capitán Jefe de los Buzos en la Comp.^a Explotadora de Criaderos de Esponjas desde el año 1901 hasta el año 1903, con los Excmos. Sres. Barón del Castillo de Chirel, Barón de Petrés y el Conde de Villar

Habiendo prestado distintos servicios a la Marina de Guerra Española sin exigir retribución alguna con tantos meritorios servicios

Está decorado con la Cruz de Plata con distintivo Blanco del Mérito Naval en recompensa de una Mina explosiva que había extraído del fondo del mar en el puerto de Barcelona en tiempo de guerra y entregada a la Autoridad de Marina sin remuneración alguna

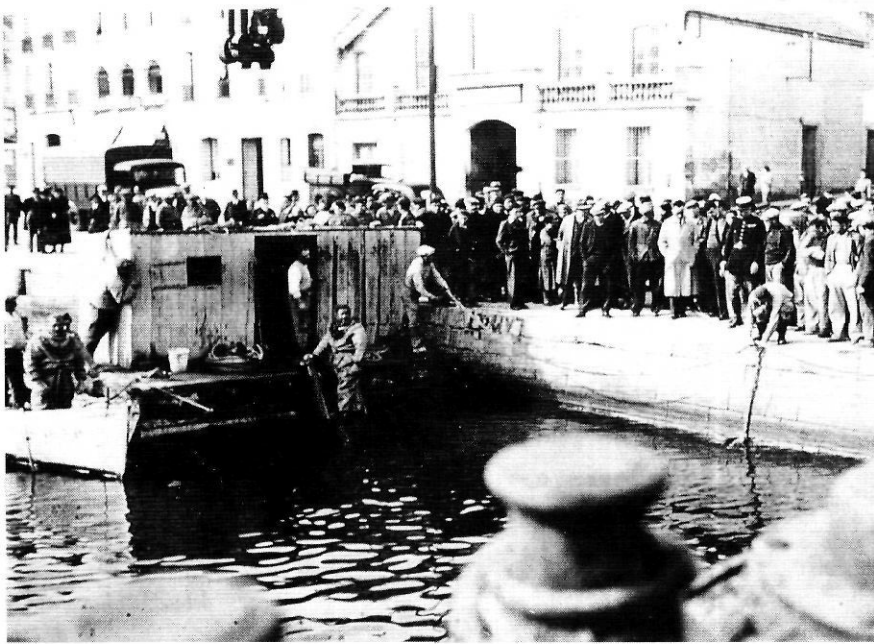
vivia del mar i dels fruits que aquest li donava». Certament, quan en Georges Kontos va fer aquest primer bateig de mar fou amb un mètode totalment diferent als d'avui en dia. «En aquells temps tan remots els pescadors se submergien a pulmó lliure amb una pedra com a llast, i així podien romandre sota l'aigua una estona; com a molt dos minuts. Mentre estaven a baix anaven arrancant el corall amb estris molt rudimentaris. Amb el pas del temps s'anà incorporant el sistema suplementari per poder respirar; és a dir, les bombes mecanitzades o compressors de baixa pressió per a insuflar aire», explica en Demetri. «Eren temps difícils» assenteix, i explica com el seu avi havia quedat paralitzat de mig cos per una estúpida aposta que va fer amb un amic. Fou, molt possiblement, a causa de l'anomenat *mal de les profunditats* o *atac de pressió*. Això passa quan no s'ha tingut cura de les descompressions que s'han de fer. «El meu avi», prossegueix, «quan estava treballant de bus va baixar fins a 70 metres de profunditat i, en no haver fet cap descompressió, va quedar-ne afectat per la resta dels seus dies. Quan va venir a Barcelona ja estava gairebé impossibilitat. El recordo assegut a casa en una mena de sofà. Sempre tenia entre les mans algun llibre per llegir», explica el mitjà dels tres germans Kontos nois (tenen també dues germanes, l'Andrea i la Irene). «Fins i tot en el seu temps de lleure es dedicava a escriure cartes, fent propostes i peticions a les més distingides personalitats culturals i polítiques del país. Fins i tot al mateix rei de Grècia. Ui!, era tot un personatge», conclou rient en Demetri.

La recerca de 'l'or vermell' a l'Empordà

Sobre la presència dels corallers que treballaven en aquesta zona del Mare Nostrum (Cadaqués, l'Escala, l'Estartit, Begur...) se'n tenen notícies des de l'any 1389 aproximadament, quan el preciat *corallium* s'exportava de Barcelona a Flandes, procedent de les esmentades poblacions. Remuntant-nos una mica més enllà en el temps (el segle XI), se sap també que la Corona catalanoaragonesa tenia els drets d'exploració i comerç del corall.

De tota manera, els comerciants en corall d'altres poblacions costaneres de la Península Ibèrica no van arribar a tenir tanta fama com la que va adquirir Cadaqués o Begur. En aquesta localitat del Baix Empordà, per exemple, l'any 1700, s'hi formaren grups de pescadors que viatjaren a l'Àfrica, a Vera (Almeria) i a la mar d'Alborán per recollir-ne.

Fent també un recorregut historico-geogràfic per aquestes contrades gironines, l'afamat viatger Francisco de Zamora, que fou *alcalde del crim* de l'Audiència Reial de Barcelona, i que féu una descripció minuciosa de les contrades empordaneses, ja documenta la presència dels corallers l'any 1790. Parlant de Cadaqués diu: «(...) Se dedican también a la pesca del coral a un lado y otro del Cap de Creus y demás parajes donde se cría». Un escriptor contemporani com Josep Pla tampoc s'està d'elogiar la tasca tan arriscada que feien aquests homes de les profunditats: «Els bussos italians són excel·lents en el salvament de vaixells. Potser no tenen la resistència dels bussos grecs pescadors d'esponja, en el treball de profunditat. Però, objectivament parlant, tenen una gran qualitat», escriu l'homenet de Calella de Palafrugell en el seu llibre *El vent de garbí*. Com a dada curiosa, en un llibre de l'any 1861 escrit per l'eminent zoologista francès Henri de Lacaze-Duthiers, es fa menció d'aquests bussos: «(...) diuen a Bone [França], que una companyia catalana ha adquirit 10 escafandres i realitza pesques magnífiques a la zona de Cap de Creus, a la frontera de França amb Espanya». Però una petita nota afegia que s'hi havien registrat accidents, fins i tot amb bussos que manejaven amb habilitat l'escafandre. Precisament se suposa que un d'aquests desafortunats accidents inspiraren Narcís Monturiol (quan aquest estava passejant amb el seu amic Martí Carlé i observà uns bussos des de la Punta de l'Esquena, al Cap de Creus) la idea de construir una nau submarina, prou rígida i polivalent com per facilitar la pesca del corall a aquests homes del mar. Fins i tot l'*Ictíneo II* portava un aparell muntat al damunt per a aquesta finalitat, però al final la idea no va fructificar a causa de diversos problemes de finançament.

Bussos grecs treuen un cotxe enfonsat al moll de Portvendres, on els Kontos treballaren abans d'arribar a Cadaqués (1935).

L'estada dels Kontos a Barcelona

Un cop a Barcelona amb la seva dona, Maria Mparba, i les seves filles, l'avi Georges va establir-s'hi com a empresari. La tasca de la família Kontos –com a professionals vinculats al món dels fons marins– tingué un dels més grans reconeixements a què un home podia aspirar en aquella època: ésser condecorat amb la Creu de Plata amb distintiu blanc del Mèrit Naval de mans del rei Alfons XIII, l'any 1914. El motiu: «en recompensa de una mina explosiva que había extraído [Georges] del fondo del mar en el puerto de Barcelona...». A més a més, en Kostas, fill d'en Georges arribà a ser «Capitán Jefe de la bucería extranjera de este puerto [Barcelona]», explica en Demetri, tot referint-se a un document antic del seu pare. Durant els anys en què l'avi Georges Kontos visqué a la Ciutat Comtal, tot i que ja estava bas-

La història i el mite del corall a la Mediterrània

EL CORALL HA FASCINAT L'HOME des de temps prehistòrics. Se sap del cert que en el Paleolític Tardà s'usava aquest animal marí per a manufacturar objectes d'ornamentació; bona mostra d'això són les troballes fetes fa uns anys en un assentament de Chamblandes, prop del llac Lemand (Suïssa) i a Württemberg (Alemanya). També es tenen notícies que cap al 4000 aC. s'havien entregat com a ofrena peixos, corall i perles a l'emperador xinès Yu, la qual cosa deixa entreveure que en aquella època ja hi havia gent que feia tasques de bus, si més no. D'altra banda es té el testimoni de viatgers al Nou Món que parlen de les dones dels indis *fueguinos*, a Tierra de Fuego, que pescaven crustacis en èpoques remotes.

Són dignes de mencionar els gravats assiris de l'època del rei Assur-Nassir-Pal on apareixen homes capbussant-se amb odres fets amb bufetes d'animals en un dels llacs dels seus jardins; o les referències sobre el corall que apareixen en escrits d'Aristòtil dins els seus *Problemata*; o els mateixos Heròdot, Plutarc, Plini, Vegetius, la *Ilíada* d'Homer, la *Metamorfosi* d'Ovidi... i tants altres clàssics de la Grècia Antiga que parlen d'aquells homes que feien recerques sota la superfície del mar.

A la Mediterrània, la recol·lecció del corall i el comerç d'aquest ja va tenir un dels seus màxims apogeus durant els segles XVI i XVII. Majoritàriament van ésser els francesos (Compagnie Royal d'Afrique), italians i grecs els que es van beneficiar de la proliferació d'aquest *or vermell*. Sobretot, la zona de Berberia i les illes de Llevant van ser

les que arribaren a tenir més assentaments d'estrangers; tant és així, que el 1167 Abdallah Bockoras, *bey* de Tunis, feia concessió de la pesca del corall als pisans. Tabarca, Bizerte, Mers-el-Kebir, Galite, o La Calle van arribar a ser ports privilegiats en el seu dia. I no cal dir noms com Torre del Grecco o Trapani, que ja en el segle XII destacava per ser un dels llocs on es podia pescar el corall més preciós. Un botó de mostra és el *Libre de Ruggero*, del geògraf àrab Al-Idrisi, que ens parla d'aquest llogarret.

Pel que fa a les propietats (curatives, màgiques...) que s'atorguen al corall, aquestes ja han estat lloades per la població mediterrània des de temps molt antics. Així, ens trobem que la ciència mèdica l'usava per tractar mals d'estómac, càries dentals i fins i tot epilèpsies i hemorràgies. Un text medieval diu que «corrige las blancas purgaciones de las mugeres (...); deffeca las llagas putridas de la boca». Els apotecaris, per la seva part, en feien pocions barrejant-lo amb aigua o esperits de diverses menes. En canvi, és utilitzat senzillament com a element màgic quan es tractava d'allunyar les influències del diable, o bé per fer marxar els esperits malífics de les necròpolis romanes, segons apunta algun estudiós, o com a amulet protector contra perills i desgràcies.

Més tard, amb l'arribada del cristianisme, el corall passarà a ser un símbol de bona sort. Un bon exemple el podem trobar en moltes iconografies de l'època, on podem veure amulets penjats del coll de les figures que apareixen en alguns retaules.

Sabandini, un dels bussos que va treballar amb els Kontos (1924).

tant impossibilitat, regentà una oficina on ofería els seus serveis com a bus. Foren temps en què a causa de les precàries condicions de treball molts bussos de port es retiraven de manera forçosa als 45 anys d'edat i cobraven uns sous que avui en dia semblarien un insult (5.500, 4.000 i 3.000 ptes. en 1a, 2a, i 3a categoria respectivament).

Efervescència i declivi de la pesca del corall

Amb el transcurs dels anys, la tradició s'anà transmetent de pare a fill. Així, Kostas Kontos va fer les primeres prospeccions en els fons marins de Cadaqués per realitzar un peritatge submarí –si se li pot dir així. El motiu fou el malaurat *Llanisshen*, un *tramp* (vapor) anglès amb matrícula de Glasgow, que havia estat torpedinat per un submarí en el Golf de Lió i embarrancà als Caials, prop de Port Lligat. Això va passar l'any 1917, però en Kostas no va començar a fer-ne el desballestament fins la primavera de l'any següent. Curiosament, trenta anys més tard Jorge Kontos, un altre dels fills d'en Kostas, dinamità les calderes d'aquest vaixell amb 100 quilograms d'explosius.

Durant la dècada dels anys 30, Kostas Kontos es traslladà a Ses Colònies (Mallorca) i a Ses Salines (Eivissa); també va fer alguna estada a l'illa de Cabrera. Fou en aquestes illes on prosseguí la tasca subaquàtica, encara

que en aquesta ocasió recol·lectant esponges de mar. La majoria d'elles anaven destinades a un comerciant –curiosament també d'origen grec, de nom Munujos– que tenia una botiga al carrer de l'Arc del Teatre, al bell mig del popular *barri xino* de Barcelona. Aquest home, un cop les rebia, es dedicava a «inflar-les» i a treure'ls tota la bellesa que aquestes tenen, per vendre-les més tard al mercat. Livorno i Gènova eren alguns dels punts més habituals de destinació. En Demetri explica que un tal Max, amic de la família Kontos, venia regularment a Cadaqués per comprar-los corall i emportar-se'l a Gènova «Allà era tradició decorar la grava de molts jardins. Quan el sol s'hi reflectia, el terra adquiria una brillantor inusual» conclou en Demetri.

Els Kontos també van viure una temporada –dos o tres anys, vers 1935– en la localitat rossellonesa de Portvendres, al bell mig de la Costa Vermella –precisament deu el seu nom a la proliferació del corall vermell en aquesta zona de la Catalunya Nord. Allà es van establir com a empresaris independents del port però, a causa de les no gaire bones expectatives de negoci, van haver de recórrer a l'ajut del patrici Claudio López y Bru –més conegut com a segon Marquès de Comillas– i al comte de Villar. Val a dir que el senyor López y Bru impulsà, com a home de negocis, moltes construccions per a la marina de guerra.

Dos bussos en un dels molls del port de Barcelona.

L'esclat de la Guerra Civil espanyola va obligar els Kontos a aturar la feina. Bussos com Stavros Kursotis, Georges Antonianis, Kostas Yamalis, Janni Mastoros o tants d'altres que un bon dia van arribar a Cadaqués amb l'avi Georges Kontos, moguts per aquesta particular *febre de l'or vermell*, van haver de tornar al seu país. Fou a partir de l'any 1937, i solament durant uns vuit anys, que els Kontos van anar realitzant –amb algun bus italià o grec– altres feines relacionades amb la pesca del corall, encara que precàries. Finalment, l'any 1954 es va dissoldre la companyia. Amb el pas dels anys, però, i a causa de la cada vegada més exigua quantitat de corall a les nostres costes, s'anà alternant l'ofici, bé amb la recollida de ferralla dels derelictes o bé recuperant cadenes perdudes. Tot això va durar gairebé fins la dècada dels anys 70. Ara ja no era com havia estat anys enrere, quan els bussos eren contractats per diverses cases d'assegurances per reflotar vaixells. Un exemple en fou la casa Hijos de José Tayà, S. en C. (*societat en comandita*), de Barcelona, que gaudí de molt prestigi durant les dues primeres dècades d'aquest segle.

De mica en mica, però, aquests homes del mar van anar tornant al seu país d'origen o morint, com és llei de vida, i a Cadaqués hi va quedar solament la nissaga dels Kontos, deixant l'apassionant empremta humana d'una petita Grècia que visqué dies de pena i glòria gràcies al corall.

L'illa de Simi o Syme, al Dodecanès, d'on són originaris els Kontos de Cadaqués.

Tres germans i una sola passió: el mar

En l'actualitat, en Demetri i el seu germà Alexandre viuen i treballen a Cadaqués, tot i que han deixat de banda el seu lligam directe amb el mar. En Jorge, el més gran de tots tres, fa anys que es va instal·lar a Roses i és ell qui encara conserva un dels escafandres semiautònoms que utilitzava per a les immersions, ja que s'hi va dedicar de ple. Tant és així que no es cansarà mai de repetir que «vaig ser el primer bus d'aquest país, encara que no m'hagin reconegut aquest mèrit». L'Alexandre, per la seva part, posa tota la seva cura a fer rèpliques a escala d'embarcacions a vela. Des de la seva casa talleret situat al carrer Unió, a Cadaqués, cisella la fusta, l'envernissa i li dona la forma precisa. Després vindrà la part més complicada: l'arboradura i l'aparellament de les veles amb tota la dificultat que això comporta. La seva casa podria encaixar perfectament amb la imatge que molts dels amants del mar tenim d'aquella botiga museu on hi ha àmfores, cavallets i estrelles de mar. Per a tots els tintinòfils no serà gaire difícil recordar-la, ja que Georges Remi, més conegut com a Hergé, en va dibuixar una en *El tresor de Rackham el roig*.

Les anècdotes que sobre el món del mar i sobre Cadaqués ens podrien explicar els germans Kontos no cabrien

en un quadern de bitàcola dels d'avui en dia, fins al punt que se'n podria fer un llibre. Les visites que en Demetri feia a Dalí i Gala a la seva casa de Port Lligat; les xerrades amb en Josep Pla; les entremaliadures d'Ivà *el Mosca* (una mena de mercenari volant que es dedicava a combatre l'aviació d'en Franco, fins que morí estavellant-se al costat del far de Cala Nans); les penúries de la Guerra Civil fent l'estraperlo per mar i muntanya; els cossos desterrats de sant Senèn i sant Non, dos sants italians que foren decapitats i enterrats més tard les despulles en el cementiri de Port Lligat; el popular Capità Moore... I tantes altres històries curiosíssimes que de ben segur farien fruit de plaer qualsevol llop de mar mentre es fuma una pipa a l'antic Casino de Cadaqués –avui en dia convertit en cafè–, mentre bufa una *gropada encesa a sa mar d'amunt*.

I és que a vegades, aquests tresors de la memòria s'han de guardar amb zel com si es tractés del bagul d'en Barbarossa... Això sí, carregat aquesta vegada de tones i tones de corall. De tota manera, qui sap si algun dia el déu Posidó i el Bòreas del Nord s'enfrontaran titànicament a les rodalies del Cap de Creus per tal d'aconseguir el preciós llegat d'aquesta història de corallers. Tan sols el mar ho sap.

Carles - E. Coll és periodista.

Bibliografia i fonts consultades

- Les Guides Bleus* Hachette. Grèce, Paris, 1956.
Enciclopedia Universal Ilustrada Europeo-Americana Espasa Calpe. Madrid/Barcelona, 1927.
Catàleg turístic de Crècia. The Dodecanese. The Greek National Tourist Organization, Atenes, 1995.
 Arxiu Port Autònom de Barcelona.
 Baedeker, Karl. *Greece*. Col·lecció Handbook for travellers, Londen, 1889.
 De Lacaze-Duthiers, Henri. *Histoire naturelle du corail*. Paris, 1864.
 Espinós, Rafael. *Sólo el mar lo sabe*. Ed. Plankton, Barcelona, 1991.
 Pla, Josep. *El vent de Garbí*. Edicions Selecta, Barcelona, 1952.
 Trilla Morató, Enric. *Naufragis a la mar de l'Alt Empordà*. Edicions El Brau, Girona, 1994.
 Ivars Perelló, J.; Rodríguez Cuevas, T. *Historia del buceo (su desarrollo en España)*. Ediciones Mediterráneo, Murcia, 1987.
 Millot, Gilles. *Les pieds lourds. La chasse-marée*/Éditions de l'étranger. Douarnenez, França, 1987.
 Museu Marítim de Barcelona.
 Documentació Família Kontos.
 Beltran, Federico Carlos. *Ictíneo-Monturiol (Reseña histórica del descubrimiento de la navegación submarina)*. Biblioteca de El Explorador, Barcelona, 1861.
 Passarell, Jaume. *Narcís Monturiol-L'inventor*. Editorial Barcino, Barcelona, 1935.
 London, Jack. *Siete cuentos de la patrulla pesquera y otros relatos*. Alianza Editorial, Madrid, 1982.
 De Zamora, Francisco. *Diario de los viajes hechos en Cataluña*. Edicions Curial, Barcelona, 1973.
 Grau, Josep M. T./Puig, Roser. *El corall a la costa de l'Empordà (Begur, SS. XVIII-XIX)*. Rafael Dalmau, Barcelona, 1993.
 Rahola, G./Rahola, J. *La Marina Mercant de Cadaqués*. Edicions Dalmau Carles, Girona, 1976.
 Liverino, Basilio. *Red Coral, jewel of the sea*. Edizioni Analisi. Bologna, Italia, 1989.